

דבר העורכת

קרן צדפי

גיליון זה של כתב העת **הומור מקוון: כתב עת מדעי לחקר ההומור**, שנושא "הומור כהתנגדות", מבקש לדון בפן המחאתי של השימוש בהומור בדיסציפלינות שונות, שהמשותף להן הוא השימוש בדימוי והייצוג החזותי השולי, החריג והמעוות ככלי להעברת ביקורת. כפי שציינה דיאנה נייבילסקי (Niebylski) בספרה *Humoring Resistance*, ניתן להשתמש בהומור כדי לקדם רמות שונות של התנגדות, טרנסגרסיה או חתרנות.¹ בתור כלי אלטרנטיבי של התנגדות למנגנונים של שליטה והכלה, השימוש בהומור נגד מוסדות וקיבעונות חברתיים עשוי להוביל לבחינה מחודשת של עמדות והנחות תרבותיות ואפיסטמולוגיות.

באסופת המאמרים בגיליון זה נבחן המפגש בין הומור, ביקורת והתנגדות. בהקשר הזה, ההומור משמש לא רק כמכניזם נפשי לשחרור ומקור להנאה, אלא הוא כלי מחולל שינוי – תרבותי, חברתי, פדגוגי – המבקש לאתגר ולבקר את מבני הכוח והשיח הדומיננטי בחברה וגם לחתור תחתם. הכותבים משתמשים במונח "הומור" באופן נרחב וכללי, בהתייחס למגוון אסטרטגיות של ייצוג חזותי ולתוצרים התרבותיים הנדונים במאמרים, שנועדו לעורר תגובה בקרב צרכניהם של אותם תוצרים. המאמרים בגיליון זה ממחישים כיצד תוצרים תרבותיים שונים אלו, מבוססי ההומור, שיש מי שיגדיר אותם כמשתייכים לתרבויות שוליים, מבנים פרקטיקות של התנגדות וחתרנות, שנייבילסקי מכנה *uncivil disobedience* – אי-ציות לא מנומס או לא מתורבת.²

שי רודין, במאמרו **מחאה ורודה: דיון ביצירותיה של אילנה זפרן**, מתחקה אחר שלושה אפיקי ביטוי אומנותיים מרכזיים ביצירתה של הקומיקסאית, הקריקטוריסטית והסופרת אילנה זפרן (ילדת 1972). הראשון הוא הרומן הגרפי **סיפור ורוד** (2005), המהדהד ומבליע סוגות שונות זו בצד זו – קומיקס, מחקר היסטורי ויצירה אוטוביוגרפית. הרומן עוסק בהיסטוריה של הקהילה הגאה בישראל וחושף את חייה האישיים של הכותבת מיום היוולדה ועד לגיבוש זהותה כאישה לסבית. אמנם המחאה שמביעה זפרן ברומן עטופה בנימה הומוריסטית, אבל ההומור לא מדכא את ביקורתה על האלימות הסמלית שהופגנה כלפי להט"בים בישראל. רודין רואה ברומן בבחינת תיקון – "הן להיעדר הייצוג והן לאופן הייצוג של להט"בים" (ההדגשה במקור).

אפיק הביטוי השני שבוחן רודין הוא מקבץ של תשע קריקטורות מפינת הקריקטורה השבועית של זפרן, "פינת ליטוף", המתפרסמת בעיתון **הארץ**. גיבורותיו של המדור הן החתולות מלעיל ומלרע, וכפי שמדגיש רודין, הן משמשות את זפרן כאלגוריה ביקורתית למתחולל בחברה הישראלית. אפיק הביטוי השלישי שבו מתמקד רודין מתבטא בספר הילדים המאויר של זפרן לראשית קריאה, **נמוכנות** (2022): שעטנז של רצועות קומיקס, קריקטורות וחיבור שכותבת הגיבורה, שניתן לראות בו מעין יומן המבקש לדון בהיבטים הפוליטיים בחייהם של ילדים. על פי רודין, היבטים אלו הם משפחה חד-מינית, מחאה נגד עוולות והקשר בין כתיבה למחאה.

¹ Dianna C. Niebylski, *Humoring Resistance* (Albany, NY: State University of New York Press, 2004), p. 4.

² Ibid.

רודין רואה בשתי סוגות הכתיבה האחרונות – שימוש בקריקטורות של חתולים, מצד אחד, ובשפה גרפית סטרילית שאינה גרוטסקית המיועדת לילדים, מצד אחר – דרך ליצור הרחקה אלגורית, הרחקה מהשיח ההומופובי האלים ומהשיח המגדרי על מנת ליצור סביבה מכילה, ובפועל, להעביר תכנים חתרניים באופן שרק נדמה תמים וילדי. לדבריו, האמצעי הזה מקשה על קליטת ההבדלים בין "טוב" לבין "רע". כמכלול, יצירותיה של זפרן מעמידות במרכזן מחאה נגד מוסדות דכאניים, אבל הצגת העוולות נעשית דרך שימוש בהומור שאינו מבקש ללעוג למושאי הביקורת שלה, אלא, על פי רודין, זפרן מבקשת להבנות עולם (בדיוני) סדור, ערכי ואידיאולוגי, המבקש לתווך לקוראיו ליברליזם, שמירה על הדמוקרטיה ותפיסת עולם המעלה על נס שוויון זכויות.

הומור סקטולוגי, גסויות ואנרכיזם, שמתבטאים בלעג למבוגרים ולמסגרות חינוך, וכך גם קרנבליזם, מאפיינים את סדרת **קפטן תחתונים** מאת דאב פילקי (Pilkey), הנבחנת על ידי עינב בר במאמרה **גיבור העל של לקויי הלמידה? אוריינות ואידיאולוגיה ב"קפטן תחתונים"**. הסדרה כוללת 12 ספרים שיצאו לאור באנגלית בין השנים 1997–2011 ותורגמו לעברית החל מ-2010. עלילת הספרים מתארת כיצד שני ילדים מהפנטים את המנהל הרודן שלהם, מר פיפיש, והופכים אותו לדמות נלעגת בשם "קפטן תחתונים" – כוכב קומיקס שהם המציאו, שיוצר אנרכיה מוחלטת. העלילה פרועה ומוגזמת במודע ורוויה בתעלולים, בנושאים שערורייתיים, בהומור בית שימוש ובלעג לבעלי הכוח בחיי ילדים. לכך מתווספים משחקי שפה דרך שימוש במניפולציות לשוניות מוגזמות ושגיאות כתיב מכוונות.

בר מבקשת להתחקות אחר ההיבטים החיוביים של סוגת הנובלות הגרפיות לבנים, הנחשבות נחותות, ובראשן הימצאותה של אידיאולוגיה סדורה, אנרכיסטית במהותה, שנועדה להנחיל חשיבה ביקורתית – תפיסה פילוסופית ביקורתית המטילה ספק בהורים, במורים, במוסדות בית הספר ובמערכת החינוך וההשכלה הגבוהה כולה. מטרת המאמר היא להתחקות אחר הדרכים שבהן הסדרה מדרבנת ילדים לקרוא ולכתוב ואף מעודדת שימושים מתקדמים בשפה, באוריינות מפותחת ובחשיבה ביקורתית, כאשר המילים הגסות הן מרכיב ספק מפתה ספק מזיק, היות שהגסויות הופכות למוטיבציה לקריאה וליצירתיות. בהקשר זה מודגשת תרומתם של הרומנים הגרפיים בהיותם נקודות כניסה או גשרים לחוויות אוריינות אחרות, יחד עם חשיבות שילוב ההומור החזותי והמילולי ביצירה ככלי רב-אורייני, המטפח מחשבה ומשכלל כישורים סמנטיים, רגשיים, חברתיים ותרבותיים.

כאוס חברתי מאפיין גם את המרחב המדומיין הנבנה בקומיקס המצרי **אל-אולאד** (1923–1932), שנדון במאמר **פמיניזם לילדים? על ילדות, נשים ונשיות בקומיקס המצרי אל-אולאד (1923–1932)**, פרי עטי (ק"צ). רצועות הקומיקס שהתפרסמו בדו-שבועון, שיועד לילדים בגילאים 6–16, התמקדו בתעלולים, במעשי קונדס ובתחבולות שנעשו ביוזמת סובייקטים שהשתייכו לכל רובדי החברה המצרית, נגד סובייקטים מרבדים שונים. דרך התמקדות ברגשות כמסגרת פרשנית, המאמר מבקש לבחון את הקשרים הרעיוניים בין ילדות, הומור והתנגדות בקהיר של שנות העשרים והשלושים של המאה העשרים. בתוך תהליך ההבניה הסוציו-תרבותית של הילדות המצרית המודרנית החדשה בהקשר הסמי-קולוניאלי, המאמר מבקש להתחקות אחר הדרכים שבהן רצועות הקומיקס **באל-אולאד** תיארו רגשות, דנו והשתמשו בהם כאמצעי אידיאולוגי. הקריאה בשיח

הרגשי המוטמע באל-אולאד נועדה לבחון את הקשרים בין רגשות, כוח, הומור הכרוך בלעג, החיים החברתיים והתפקיד האידיאולוגי של ייחוס רגשי – כלומר, התיג של האחר באמצעות רגש, בדגש על הייצוג של נשים וילדות ברצועות הקומיקס. לכאורה, ככתב-עת מודרני לילדים, אל-אולאד היה אמור לספק מודל להתנהגות "תקינה" עבור ילדים וללמד אותם כיצד להתבגר ואיזה סוג של מבוגרים עליהם להיות. המאמר מראה שהנרטיבים של אל-אולאד התמקדו בביזוי האחר, בזלזול ובלעג כלפיו, בעימותים שהתבססו על חוסר הבנה, פרשנויות שגויות, פעולות כושלות וביטוי ותיעול שגוי של רגשות, ולפיכך, למעשה, ביקשו לחתור תחת מבני הכוח המצריים.

במאמר **מחאה בדראג: "קאמפ" בין שוליים למיינסטרים**, מנתחת שלומית לזר את תרבות הדראג כתרבות-נגד מחאתית ואת מיקומה החברתי המשתנה, מן השוליים אל המרכז, בזכות אופייה הקאמפי. לזר מבקשת לבחון כיצד השימוש בקאמפ מאפשר העברה של מסרים חתרניים ומחאתיים במעבר של התרבות הקווירית מהשוליים אל המיינסטרים. הגישה או הסגנון הקאמפי מאפשרים חריגה מההגדרות המקובלות ומהנורמות החברתיות והכנסה של אלמנט משחקי והומוריסטי אל הסגנון האסתטי האזוטרי, המזוהה כקוד פרטי וכסמל של זהות בקרב חברות שוליים אורבניות, המשויך במובהק לקהילה הקווירית. כפי שמציינת לזר, מאז הופעתו סגנון זה מתפקד בתנועת ההתנגדות הקווירית כאלמנט משחקי שמאפשר להגחיק תופעות חברתיות ולצחוק עליהן ובעיקר על ההבניות המגדריות. הציטוט של הנורמות המגדריות החברתיות באופן לא מדויק, מזויף, מגומגם, מוקצן או מגוחך, דרך תרבות הדראג בעלת האופי הקאמפי, מאפשר לערער על הסדר הקיים ולנקוט חריגה ממנו. לפיכך הקאמפ הוא הכלי של אוכלוסיית השוליים הקווירית לחדור אל המיינסטרים, וזאת באמצעות הבלטת הצורה על פני התוכן – הבלטה שמאפשרת לתכנים הפוליטיים החתרניים להתקיים במעטה של הומור ורהבתנות.

שני מקרי בוחן משמשים את לזר כדי לבחון אם הקאמפ עדיין אפקטיבי ככלי של תרבות-נגד כאשר הוא הופך לנחלת הכלל וחדל מלשמש קוד סודי של ציבור שולי: תוכנית הריאליטי **מרוץ הדראג של רופול (RuPaul's Drag Race)**, והמט **גאלה (Met Gala)**, שהתקיימה לכבוד פתיחת התערוכה *Camp: Notes on Fashion* במוזיאון מטרופוליטן. לדברי לזר, שני המקרים מדגימים את חדירת תרבות-הנגד הלהט"בית אל לב התרבות הפופולרית בזכות ההומור, הרהבתנות והצבעוניות של הדראג והקאמפ. כבשלושת המאמרים לעיל, אופי המחאה הנדונה במאמר אינו "קלאסי", הוזה אומר הפגנות וביטוי ישיר של התנגדות לשלטון, אלא זו מחאה של אוכלוסיות שוליים המגולמת בתרבות-נגד, המתבטאת בטקסט סמוי המלווה בחיוביות קלילה.

המסה של רון אהרוני, **מנגנוני הומור בקריקטורות של גארי לארסון**, בוחנת סדרה של קריקטורות פרי עטו של הקריקטוריסט גארי לארסון (יליד 1950), שהתפרסמו בין השנים 1980–1995. באמצעות הקריקטורות של לארסון אהרוני מבקש להדגים כמה מנגנוני הומור המשותפים לקריקטורות ולבדיחות. מטרתה של המסה להפריך את הקונספציה, שלתפיסתו של אהרוני נכפתה על קהילת חוקרי ההומור, שלפיה בדיחות הן ביטויים לשוניים בעלי מנגנון מיוחד הנפרד משאר גילויי ההומור.

את הגיליון חותמת סקירה ביקורתית שכותרתה **הפרופסור למדע המדינה מתגעגע לרפת? מאת** עופרה מצוב כהן, על ספרו של יצחק גל-נור **הבט אחורה בחיך** (2023). באמצעות סיפורים קצרים המתובלים בהומור הספר מציג פרקים מחייו של גל-נור – פרופ' אמריטוס למדע המדינה באוניברסיטה העברית, נציב שירות המדינה וממייסדי הקרן החדשה לישראל. השימוש בהומור, לעיתים לעגני ומתריס, לעיתים סלחני ומקרב, משמש ככלי לתיאור אירועים וחוויות בחייו ולביטוי עמדותיו.

אני מבקשת להודות לכותבי המאמרים, לשופטי המאמרים ולכל מי שנטל חלק בהפקת הגיליון.

ד"ר קרן צדפי